

Hélène Carrère d'Encausse

Romanowowie

Krwawa dynastia

Przełożył
PIOTR RAK

WYDAWNICTWO
MAREK DEREWIECKI
KĘTY 2019

Tytuł oryginału

Les Romanov. Une dynastie sous le règne du sang

© Librairie Arthème Fayard, 2013

© 2019 for the Polish translation by Piotr Rak

© 2019 for the Polish edition by Wydawnictwo Marek Derewiecki

Drzewo genealogiczne Romanowów: © Études et Cartographie

Wydanie pierwsze

Recenzenci: *dr hab. Hubert Łaszkiewicz*

dr hab. Mariusz Korzeniowski

Przekład: *Piotr Rak*

Redakcja i korekta: *Łukasz Front*

Projekt okładki i łamanie: *Aurea Press*

Druk i oprawa: *Pasaż sp. z o.o.*

ul. Rydlówka 24

30-363 Kraków

Ouvrage publié avec le concours du Ministère français chargé de la Culture –
Centre national du livre

Książka wydana dzięki wsparciu francuskiego Ministerstwa Kultury –
Narodowego Instytutu Książki

Na okładce wykorzystano fragment fotografii rodziny Romanowów z 1892 roku

ISBN 978-83-66315-09-9

WYDAWNICTWO MAREK DEREWIECKI

ul. Szkotnia 29a, 32-650 Kęty

tel./fax 33/8454149, 603931607

e-mail: wydawnictwo@derewiecki.pl

Księgarnia: www.derewiecki.pl

Dystrybucja: tel. 502637305

Przedmowa wydawcy

Autorka książki, Hélène Carrère d'Encausse, jest historykiem francuskim (pochodzenia gruzińskiego) zajmującym się dziejami Rosji i ZSRR. Refleksję historiograficzną dotyczącą Rosji carów czerpie z bogatego dorobku własnych badań szczegółowych, przypadających na lata osiemdziesiąte i dziewięćdziesiąte ubiegłego stulecia. Z długiej listy jej publikacji (zamieszczonej na końcu książki) czytelnikowi polskiemu udostępnione zostały jedynie cztery tytuły: *Stalin – państwo terroru* (wyd. Krag, 1983), *Spękanе imperium* (wyd. Głos, 1985), *Bolszewicy i narody, czyli Wielkie Urągowisko* (wyd. Most, 1989 i 1992) oraz *Eurazjatyckie imperium. Historia Imperium Rosyjskiego od 1552 do dzisiaj* (Wydawnictwo Marek Derewiecki, 2014). Książka *Romanowowie. Krwawa dynastia*, której pierwsze wydanie ukazało się w 2013 roku, zasługuje, ze wszech miar, na uwagę polskiego czytelnika zarówno ze względu na stosunkowo niedawną premierę oryginału, rangę naukową publikacji, jak i temat związany z dziejami wielkiego sąsiada Rzeczpospolitej.

Hélène Carrère d'Encausse opisuje przeszło trzysta lat dziejów Rosji pod panowaniem dynastii Romanowów (1613–1917). Już podtytuł książki intryguje: autorka dzieli się z czytelnikiem przekonaniem, że historia Romanowów – zapewne bardziej niż jakiegokolwiek innej dynastii – została naznaczona tragizmem, cierpieniem, krwią i przemocą. Narracja dzieła przypomina trzymający w napięciu thriller, omawiający historię panowania dwudziestu pięciu władców Kremla: od Michała I Romanowa, który wyniósł dynastię na tron w roku 1613, do Mikołaja II, zmuszonego do abdykacji w roku 1917. Historię charakteryzującą się zamachami stanu, wojnami, spiskami, korupcją elit, dynastycznymi intrygami i zabójstwami; opowieść o żądzy władzy, skażonej piętnem przelanej krwi. Nie chodzi

o krew poddanych, lecz członków dynastii carów, co nadało tragiczny wymiar ich rządowi, dla których trudno znaleźć odniesienie gdziekolwiek w Europie. Skomplikowane, niejednokrotnie zmieniane i wypaczane zasady dziedziczenia wzmagały tendencje destrukcyjne. Autorka krytycznie analizuje źródła rosyjskiej historii. Nie ukrywa jednak osobistej sympatii do poszczególnych moskiewskich włodarzy. Krytykuje więc carów i cesarzy (tytuł wprowadzony przez Piotra I, od 1721 roku) przeciętnych i nieudaczników – za popełnione błędy lub niewykorzystane szanse. Wyróżnia i chwali natomiast wybitnych reformatorów. W krwawym korowodzie imperatorów Trzeciego Rzymu eksponuje troje, poświęcając im szczególnie dużo miejsca, mianowicie: Piotra Wielkiego, którego uznała za twórcę państwa rosyjskiego, Katarzynę II, za „sprowadzenie” do Rosji Oświecenia, i Aleksandra II, za reformy podjęte w drugiej połowie XIX wieku, a zwłaszcza za zniesienie w 1861 roku poddaństwa chłopów. Nie dziwi fakt, że książka została przetłumaczona na język rosyjski jeszcze przed ukazaniem się oryginału we Francji.

*

Zwracając się na pierwszym miejscu do czytelnika francuskiego, Hélène Carrère d'Encausse szczególną uwagę poświęca relacjom francusko-rosyjskim, na przykład stosunkom dyplomatycznym między oboma krajami, porównuje Iwana III i Ludwika XI, opisuje wpływy francuskich filozofów Oświecenia w Rosji, wojny napoleońskie i wojnę krymską, nawiązuje do Ludwika XVI przy opisie śmierci Mikołaja II i jego rodziny, itp.

Czytelnika polskiego niewątpliwie zainteresują „wątki polskie”. Trzeba pamiętać, że sprawy polskie przy opisie rosyjskiej dynastii stanowią jedynie epizody w powszechnej historii Rosji. Jednakże zajmują w książce poczesne miejsce. Dystans autorki pozwoli czytelnikowi spojrzeć, jej oczami, w oryginalny sposób, na historię własnego narodu, ułatwi też zrozumienie zachodnioeuropejskiego historycznego myślenia o Rzeczpospolitej.

Historia stosunków Polski z Rosją to pasmo sąsiedzkich wojen i okrutnych porachunków, walka o wpływy w środkowej i wschodniej Europie oraz o narodowe przetrwanie Polaków pod rosyjskim zaborem. Kiedy Michał I zasiadał na tronie carskim, Rzeczpospolita stanowiła

dla Rosji istotne zagrożenie, a Wielka Smuta i „dymitriady” odcisnęły traumatyczne piętno w rosyjskiej świadomości. W XVII wieku polski król Władysław IV Waza, jako jedyny z obcych władców, został uznany przez bojarów i ogłoszony carem Wszechrusi. Ponad sto pięćdziesiąt lat później nastąpiły zabory i walka Polaków o niepodległość. Autorka analizuje wnikliwie poglądy polityczne Adama Czartoryskiego oraz omawia przyczyny, przebieg i skutki powstania styczniowego na tle reform Aleksandra II. W XIX i XX wieku ziemie polskie stanowiły część carskiego lub sowieckiego imperium. Oficjalnie car rosyjski nosił tytuł „króla Polski”. Przewrót bolszewicki w roku 1917, nazwany przez zwycięzców Wielką Rewolucją Październikową, zmiatając z powierzchni dziejów feudalną dynastię Romanowów pograżył Rosję w chaosie na wiele lat – stalinowski, krwawy (nomen omen) terror przyniósł śmierć i cierpienia wielu narodom, a komunistyczny eksperyment zahamował ich rozwój na dziesięciolecia. Obecnie, kiedy współczesna Rosja próbuje odzyskać pozycję supermocarstwa, warto zaznajomić się ze znakomitą syntezą historyczną, aby uświadomić sobie, czym charakteryzuje się Rosja i jakimi mechanizmami kieruje się zarówno w relacjach wewnętrznych, jak i w stosunkach z sąsiadami.

Lektura dzieła nasuwa historiozoficzne pytanie: jak to się stało, że pomimo wadliwego systemu sukcesji, wielu przypadkowych władców, braku nowoczesnych rozwiązań legislacyjnych, społecznych i gospodarczych Rosja w XVII i XVIII wieku urosła do rangi mocarstwa? Rzeczpospolita natomiast, przez podobnie źle urządzony ustroj: rozpanoszoną demokrację szlachecką, wolną elekcję, *liberum veto* – upadła. Rosja, nie posiadając bardziej skutecznych rozwiązań prawnoustrojowych, powiększała terytorium i zdobyła pozycję jednej z największych potęg europejskich. Czyżby rosyjskie samodzierżawie stanowiło alternatywę dla demokracji szlacheckiej? Czy gospodarka oligarchiczna, oparta (od czasów Iwana Groźnego) na bojarach – to rzeczywiście motor rozwoju?

Wydaje się, że rządy dynastyczne posiadały istotną zaletę systemową: nepotyczne dziedzictwo i interesy sukcesyjne, które spajały moskiewskie imperium, tak jak odbywało się to w innych europejskich państwach pod rządami Habsburgów, Burbonów, Stuartów, Wazów. Powszechna świadomość państwowa i więzi narodowe ukształtowały się dopiero w XIX wieku. Nie mogły więc konsolidować ówczesnych wielonarodowych społeczeństw, królestw i księstw. Monarcha i jego następcy stanowili

siłę łączącą państwo. Zwłaszcza w świadomości rosyjskiej: cara otaczał nimb mistycznej, nadprzyrodzonej mocy. Stąd odpowiedź: siłę integrującą i wzmacniającą Rosję stanowiły, mimo licznych wad, rządy dynastyczne, których zabrakło Rzeczypospolitej.

*

Hélène Carrère d'Encausse pisze ze swadą i pasją, w niepowtarzalnym stylu, w którym niezliczone informacje faktograficzne mieszają się ze smakowitymi niekiedy anegdotami i zawsze trafnymi podsumowaniami. Pomimo że w swym dziele autorka bierze pod uwagę najnowsze badania i opracowania historyczne, książka nie jest pozycją wyłącznie erudycyjną lub typowym akademickim podręcznikiem, lecz esejem historycznym i historiozoficznym, przez to atrakcyjnym i łatwiejszym w lekturze także dla czytelnika słabiej obeznanego z historią. Stanowi na pewno udaną i wszechstronną syntezę, pozwalającą uważnemu czytelnikowi przyswoić lub przypomnieć najważniejsze informacje z trzystuletniego okresu panowania dynastii Romanowów.

W tym miejscu należy podkreślić znakomity poziom przekładu dokonanego przez Piotra Raka, dla którego francuski stał się językiem „pierwszego kontaktu”, odkąd kilkanaście lat temu przeniósł się na stałe do Francji. Tłumacz posiada w swoim dorobku ogromną liczbę doskonałych przekładów zarówno historycznych, jak i filozoficznych czy teologicznych.

Marek Derewiecki

Spis treści

Przedmowa wydawcy	3
[Drzewo genealogiczne]	8
[Mapa. Imperium rosyjskie około roku 1900]	10
[Wstęp]	13
 Rozdział I. U początków Rosji. Władza zdobywana krwią	15
Dwa oblicza Iwana IV Groźnego	19
Po Rurykowiczach – korowód prawdziwych i fałszywych carów	22
Rosja utracona, Rosja odzyskana	26
 Rozdział II. Narodziny dynastii. Michał I	29
Królestwo pokoju	31
 Rozdział III. Zmęczone panowanie Aleksego I Najcichszego	36
Tradycja rosyjska przeciw reformie: rozłam w Cerkwi	40
Rosja zmierza ku Europie	42
 Rozdział IV. Piotr I Wielki	48
Dwóch spadkobierców jednego tronu	48
„Nauki” Piotra, władcy bez tronu	51
Powrót cara, powrót porządku	56
Zwycięski car zostaje cesarzem	59
Nowoczesne państwo?	64
Najpierw państwo, potem Cerkiew. Kres równości	69
Syn złożony w ofierze	74
Dezorganizacja prawa sukcesyjnego	81
 Rozdział V. Przypadkowość dziedziczenia	85
Katarzyna I – służąca, która została cesarzową	85
Piotr II, efemeryczny władca	87
Cesarzowa Anna: „niemieckie panowanie”	89
Krótka regencja: Anna Leopoldowna	94

Rozdział VI. Elżbieta I. Powrót do linii Piotra Wielkiego	96
Rozdział VII. Piotr III. „Przypadkowy gość na rosyjskim tronie” ...	107
Rosja pod niemieckim wpływem	110
Rozdział VIII. Katarzyna II. Spadkobierczyni Piotra Wielkiego	116
Pierwsze, ostrożne kroki	123
<i>Nakaz</i> Katarzyny II	126
W programie: potęga Rosji	128
Zbuntowany step i powrót szarlatanów	135
Zreformować państwo i społeczeństwo	138
Katarzyna II Wielka	142
Rozdział IX. Paweł I. Hamlet na tronie?	147
Rozdział X. Aleksander I. Sfinks	161
Tajemnice pewnej sukcesji	162
Liberalna inspiracja	165
Polityka zagraniczna: obsesja napoleońska	169
Czas zmieniających się koalicji	173
Pogromca Napoleona	179
Po zwycięstwach – nierówne panowanie	185
Zagadkowa śmierć?	189
Rozdział XI. Mikołaj I. Apogeum samowładztwa?	193
Rewolucja dekabrystów	193
Państwo policyjne?	197
Triumf umysłu	204
Żandarm Europy	206
Zmierzch Mikołaja I: wojna krymska	211
Rozdział XII. Aleksander II. Car złożony w ofierze	215
Doskonały następca tronu	216
<i>Głasnost</i> Aleksandra II	218
Zniesienie poddaństwa	220
Polska nigdy nie pogodzona	222
Reformować, nieustannie reformować... ..	227
Liberalizm a rzeczywistość	233

Wojny przeciwko reformom	237
Polowanie na cesarza	239
Rozdział XIII. Aleksander III. Twórca państwa policyjnego?	249
Cesarz ulegający wpływom	251
Rozdział XIV. Mikołaj II. Car, który „nie miał szczęścia”	267
Konserwatysta na tronie	270
Preludium do rewolucji 1905 roku	274
Krwawa niedziela	275
Stołypin: druga szansa Mikołaja II	280
Ku nieuchronnej katastrofie?	288
Przegrać wojnę, aby zniszczyć cesarstwo?	294
Zwycięstwo Lenina	299
Zbrodnia ostateczna. Zgładzona dynastia	302
Podsumowanie	308
Wskazówki bibliograficzne	313
Dzieła Hélène Carrère d’Encausse	319
Indeks osób	321
Indeks nazw geograficznych	335

KSIĄŻKI BIBLIOTEKI HISTORYCZNEJ
W PRZYGOTOWANIU:

1. G. Dahan, *Chrześcijańscy intelektualiści wobec Żydów w średniowieczu* – tłumaczyła z francuskiego Krystyna Antkowiak
2. M. Nizhanian, *Zniszczyć Ormian. Historia ludobójstwa* – tłumaczył z francuskiego Piotr Rak